

ԱՆՈՒԾ ՍԱՂԱԹԵԼՅԱՆ

ՖՐԻՏՅՈՓ ՆԱՆՍԵՆԸ ՎՃՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԵՎ
ԵԿԵՂԵՑԱՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Տին հայկական մշակույթում մեծ տեղ է գրավում նպարականացությունը, որը ցայտուն արտահայտվում է VII դարի ճարտարապետության մեջ, մի ժամանակաշրջան, երբ Եվրոպայում քրիստոնեական ճարտարապետությունն իր առաջին քայլերն էր անում:

Ֆ. ՆԱՆՍԵՆ

Հայկական ճարտարապետությունը ճանաչվել է ազգային նկարագրի բյուրեղացումով, ստեղծագործական խոշոր նվաճումներով ու զարգացման կոտ հաջորդականությամբ: Արդեն վաղ միջնադարում /4-6-րդ դդ./ ստեղծվել են եկեղեցական շինությունների հատակագծային և ծավալատարածական բազմապիսի հորինվածքներ: Հայկական ճարտարապետության մասին այսպես է գրում գիտնական, բնետախույզ, բնագետ և մեծ հումանիստ Ֆրիտյոֆ Նանսեն իր «Խաբված ժողովուրդ» գրքում, ուր անաչառ ներկայացնում է հայոց պատմությունն ու 1920-ական թվականներին դեպի Հայաստան կատարած ուղևորության տպավորությունները¹:

Նանսենը հիացմունքով է խոսում հայ ժողովրդի, նրա բարձրարվեստ մշակույթի և համաշխարհային քաղաքակրթությանը հայության բերած նպաստի մասին. «Տաղանդավոր այս ժողովրդի ինքնատիպ զարգացման ընթացքն իր էական ազդեցությունն է թողել ոչ միայն բյուզանդական, այլև արևմտաեվրոպական մշակույթի վրա»²: Որպես ապացույց Նանսենը վկայակոչում է համաշխարհային մշակույթի և ճարտարապետության, մասնավորապես եկեղեցաշինության որոշակի օրինակներ: «Վաղ շրջանում հայ ժողովուրդն առաջինն էր, որ քրիստոնեությունն ընդունեց որպես պետական կրոն և իր երկրի սահմաններից դուրս սկսեց ծավալել եկեղեցական մշակութային գործունեություն: Վեցերորդ դարից առաջ, կարծիք կա՝ նույնիսկ 4-րդ դարում, Երուսաղեմում և Պաղեստինի այլ վայրերում հայերը կառուցել են 70 վանք՝ չհաշված այն բազմաթիվ վանքերը, որ կառուցել են Եգիպտոսում, Սինայի ափին, Ալեքսանդրիայում և Թեբահում: 11-12-րդ դարերում Եգիպտոսում շատ հայեր էին ապրում: Հայերը մեծ դեր են խաղացել նաև Բյուզանդիայի պատ-

¹ 1924 թ. Նանսենը գալիս է Հայաստան, որպեսզի հնրագոյություններ կարարի ամայացած և անապար դարձած հողաբարածությունների արհեստական ռոմզման համակարգ սրկողծելու համար, որպեսզի այդ հողաբարածությունները քրամադրվին արևմտահայ գաղթականներին:

² Ֆրիտյոֆ Նանսեն, Խաբված ժողովուրդ, Էջ 229:

մության մեջ»³:

«Մեր՝ հյուսիսային գերմաներիս շփումը Հայաստանի հետ նույնպես առանց ազդեցության չի եղել: Արժանահիշատակ է այն փաստը, որ գոթերը քրիստոնեության մասին ունեցած իրենց առաջին տեղեկությունների համար մասամբ պարտական են հայերին: Սոֆուս Բուզգեն հիշատակում է, որ Ուլֆիլաս եպիսկոպոսի կողմից Աստվածաշնչի գոթերեն թարգմանությունը պարունակում է բազմաթիվ հայաբանություններ: Դա բացատրվում է նրանով, որ գոթերը 257 թվականին Ուլֆիլասի պապին ու տառնին որպես ռազմագերի բերել էին հարավ-արևմտյան Ռուսաստան Կապադովկիայից, ուր միշտ էլ շատ հայեր են ապրել: Այդ ժամանակ Կապադովկիայում էր ուսանում և Գրիգոր Լուսավորիչը: Գոթերը Սև ծովի ափերին եղած ժամանակ նույնպես շփվել են հայերի հետ՝ ամենից առաջ վաճառականների և քարոզիչների միջոցով: Գոթական ճարտարապետության շատ գծեր, որ գոթերը հետագայում իրենց հետ տարան Բուլղարիա և Արևմտյան Եվրոպա, իրենց վրա կրում են հայկական ճարտարապետության ազդեցությունը»⁴:

«Հայկական այդ ազդեցությունները հասել էին նույնիսկ Սկանդինավիա և, անշուշտ, դրանով կարելի է բացատրել, օրինակ, Օվեդիայում Բոհուլենի և Բլեքինգեի դամբարանադաշտերի և գերեզմանաքարերի այդչափ միանությունը հայկական գերեզմանատների և տապանաքարերի հետ: Հետագայում այդ կապը չի խզվել: Պրոֆեսոր Մագնու Օլեն իմ ուշադրությունը հրավիրեց այն փաստի վրա, որ Արե Ֆրոդեն «Իսլանդացիներ» գրքում խոսում է երեք «Էրմսքիր»-ների /այսինքն՝ հայերի/ Պետրոսի, Աբրահամի և Ստեփանոսի մասին, որոնք Իսլանդիայում ներկայացել էին որպես հայ եպիսկոպոսներ»:

«Եկեղեցական ճարտարապետությունն Արևմուտքում սկսեց զարգանալ մի քանի հարյուրամյակ ավելի ուշ և իր վրա կրեց արևելյան ճարտարապետության ուժեղ ազդեցությունը: Այդ ազդեցությունը գալիս է ոչ թե Բյուզանդիայից, այլ զարգացման ավելի բարձր մակարդակ ունեցող Առաջավոր Ասիայից՝ Սիրիայից, Միջագետքից, Հայաստանից և Վրաստանից: Արևմուտք գաղթած ասորիներն ու հայերն էին այդ ազդեցության տարածողները: Ռոմանական ճարտարապետության շատ գծեր դեռ վաղ ժամանակներում գոյություն են ունեցել Արևելքում: Դրանք են՝ ծանր կամրջապույների առկայությունը սյուների կողքին, խորանարդաձև խոյակը, սնամեջ կամարները, արտաքին բարեձև կիսապույները, ձագարաձև ճակատամուտքը, որը դեպի ներս նեղացող իր շարակցված կամարներով և կիսապույներով այնքան բնորոշ է միջնադարի եվրոպական ճարտարապետությանը: Ահա ճարտարապետության այս բոլոր գծերը վաղուց ի վեր կիրառվում է Հայաստանում: Ծիսությունները քարերի մոզ և բաց երանգներով, ժապավենաձև և շերտերով զարդարելու արվեստը հայերը սովորել են խալդերից, որ ավելի ուշ գործածության մեջ մտավ Իտալիայում, հատկապես Շենովալում և Ֆլորենցիայում: Կաթողիկե եկեղեցու փայտածածկին փոխարինող հովհարաձև կամարը վերցված է Միջագետքից, իսկ քառակյում եկեղեցու կամարաձև զմբեթը հայկական և վրացական եկեղեցու նվաճումն է: Դեռ վաղ միջնադարում վերջինս, որպես Հին Հռոմի զմբեթաշինությունից տարբեր մի ոճ, կիրառություն գտավ Եվրոպայում: Այն իր դրոշմը դրեց Ս. Սոֆիայի տաճարի ճարտարապետական մտահղա-

³ Նույն պնդում, էջ 230:

⁴ Նույն պնդում, էջ 32:

ցումների վրա և այնուհետև Հայաստանի հետ առնչվող գործերի միջոցով տարածվեց Արևմուտքում»⁵:

Կարևոր են նաև Սուրբ Սոփիայի տաճարի մասին Ֆ. Նանսենի դիտարկումները. «Ինչքան մտածում եմ այս համելուկի մասին, այնքան հակվում եմ կարծելու, որ նրա հիմքում ընկած է հայկական և վրացական եկեղեցաշինությունը, և իրավացի է Ստրոմգոլմսկին, որ Ս. Սոփիայի տաճարի հիմնական մտահղացումը բխեցնում է Հայաստանից և Վրաստանից: Ինչպես Լեոնարդոն և Բրամանտեն գմբեթաշինության մասին իրենց պատկերացումներով պարտական են հայերին, այնպես էլ Անթեմիոսն իր հսկա կառույցի հիմնական մտահղացումը վերցրել է նույն աղբյուրից՝ հայերից: Արևմուտքի երկու առաջնակարգ եկեղեցիների /Ս. Սոփիայի տաճարը Բյուզանդիայում և Սուրբ Պետրոսի եկեղեցին Հռոմում/ ճարտարապետական հիմնական մտահղացումը վերցված է հայկական եկեղեցաշինությունից:

Ըստ Նանսենի, հայկական ճարտարապետական ոճով կառուցված եկեղեցիների ու բազիլիկական աղոթատեղերի մի ամբողջ շարք կա Աթենքում, Հյուսիսային Իտալիայում, Ֆրանսիայում և այլ վայրերում: Գիտնականը, ծանոթ լինելով Լեոնարդոյի գծագրերին և էսքիզներին, գտնում է, որ դրանք հարազատ են հայկական գմբեթակիր եկեղեցիներին և մատուցողին՝ հավատացած լինելով, որ դրանք ստեղծվել են բնօրինակի հետ վարպետի անմիջական ծանոթությունից: Ի հակադրություն այն կարծիքի, որ Բյուզանդիան է ազդեցություն գործել հայկական ճարտարապետության վրա, Նանսենը գրում է. «Հայկական եկեղեցին հիմնադրվել է բյուզանդականից ավելի վաղ և Հայկական եկեղեցու ճարտարապետությունը տարբերվում է բյուզանդականից խստությամբ, զարդաձևերով օգտագործման նրբությամբ և զուսպ ձևերով:

Միջին դարերի մեծագույն նվաճումը՝ գոթական ոճը ևս իր հիմնադրույթներով մեծապես պարտական է հայ ժողովրդի ստեղծագործական ոգուն: Չի կարելի անտեսել, որ գոթական ճարտարապետությանը բնորոշ շատ գծեր, եվրոպայում գոթական ոճի ձևավորումից շատ հարյուրամյակներ առաջ, առկա էին Հայաստանի եկեղեցիներում և ճարտարապետական այլ կառույցներում: Սա վերաբերում է հատկապես Ամիի Մայր տաճարին: Վերջինիս ճարտարապետական ոճը կարծես անցում լինի տիպիկ հայկականից դեպի ուսմանգոթական՝ ցուցադրելով գոթական ոճի առավել բնորոշ գծերը, ինչպիսիք սրականարները և պլուսաշարերն են: Նմանությունն այնքան ակնհայտ է, որ գոթական ոճի եվրոպական ծագման կողմնակից որոշ արվեստաբաններ կարծում են, որ Ամիի Մայր տաճարը պետք է վերանորոգված լինի տասներեքերորդ դարի արևմտաեվրոպական ճարտարապետների կողմից: Սակայն բոլոր վեճերն անհիմն են: Եթե նույնիսկ եկեղեցու կառուցման ժամանակն իր ձևի մեջ բավարար ճշգրտությամբ հնարավոր չէ որոշել, միևնույն է՝ նման «գոթական» գծեր ավելի կամ պակաս ցայտունությամբ հանդիպում են նույն կամ ավելի վաղ շրջանին պատկանող հայկական ուրիշ շատ եկեղեցիներում: Եկեղեցու այս տիպը առաջացել է Միջագետքի՝ հարավից մուտք գործած հովհարաձև կամարներով երկարավուն եկեղեցիների և տեղի քառանկյուն գմբեթավոր եկեղեցիների ճարտարապե-

⁵ Նույն տեղում, էջ 232:

տական ոճերի միախառնումից: Այստեղից է սկզբնավորվել եռանալ արկարավում եկեղեցու ճարտարապետական ոճը: Այս տիպի հնագույն կառույցը Դ-վիճի Ս. Գրիգոր եկեղեցին է, որը կառուցվել է յոթերորդ դարի սկզբին և ավերվել է երկրաշարժից, ինձերորդ դարում»⁶:

«Աճիի Մայր տաճարում և ճարտարապետական այս ձևի եկեղեցիներում որպես գոթական ոճի բնորոշ գիծ կարելի է թվարկել ծամր սրակամարները, որոնք ծառայում են հիմնական կամարները չորս կամրջապուրակներից կապակցելու և կենտրոնական գմբեթը կրելու համար: Աշխարհիկ շինություններում ևս, ինչպես Աճիի բերդն է, հանդիպում է սրակամարը: Սյուները, որոնց վրա հանգչում է գմբեթը, մախնական քառանկյուն կամրջապուրակի տրամաքանական զարգացումն է: Կամրջապուրակները կապակցվում են կամարաձև պատերի սյունաշարի հետ: Կողագմբեթը հայկական եկեղեցիներում և վանքերում բավական ցայտուն է: Վերջապես, կարելի է հիշատակել կենտրոնական գմբեթը կրող որմնախորշերով պատերի արտաքին պատվարը: Այստեղ տեսնում ենք ճարտարապետական մույն մտահղացումը, որն իր արտահայտությունն է գտել գոթական կամարներում և կիրառվում է վաղուց ի վեր»⁷:

«Գոթական ոճի սկզբնավորումը Արևմտյան Եվրոպայում կապված է հայերի հետ, որոնք տասնմեկից տասներկուերորդ դարերում ցրված էին ամենուրեք: Այստեղ դեր է խաղացել մաս ալմ հանգամանքը, որ Կիլիկիայի հայկական պետությունը տասնմեկերորդ դարից ի վեր սերտ շփումներ է ունեցել խաչակիրների և Արևմտյան Եվրոպայի հետ: Այսպիսով, գոթական ոճը, որ միջնադարի համաշխարհային մշակույթի մշակակալի մվաճումներից է, իր սկզբնավորման շրջանում ազդեցություն է կրել փոքր ու տաղանդավոր հայ ժողովրդի մշակույթից մի այնպիսի ժամանակաշրջանում, երբ այդ ժողովուրդը օրհասական պայքար էր մղում ահեղ թշնամու բանակների դեմ:

Հայկական եկեղեցին իր առանց սյունաշարերի պարզ, հոծ պատերով ու կամրջապուրակներով, ծամր զանգվածով, ներսիակ ու համասեռ ներգործությամբ ճշտիվ վերարտադրում է երկրի բնույթը: Նրա մեջ ամփոփվում են անկրկնելի Արարատի և Արագածի վեհությունն ու ամբողջականությունը»⁸:

Այսպիսին են Ֆ. Նանսենի դիտարկումներն ու գնահատականները Հայոց Եկեղեցու և եկեղեցաշինության մասին:

⁶ Նույն տեղում, էջ 234:

⁷ Նույն տեղում, էջ 122:

⁸ Նույն տեղում, էջ 179: